

«YEŞVİ» VE DOĞUŞTAN İDEALAR

Robert M. Martin

Doğuştan idealara ilişkin tartışmanın felsefede uzun bir geçmişi vardır. Platon'a göre, geometrinin kavramları türünden belli idealar, tecrübe bunları meydana getirmekte yetersiz olduğundan, zihninizde doğuştan bulunmalıdır. Bununla birlikte, Platon, doğdukları andan itibaren bebeklerin kendilerindeki bütün ideaları kullanabileceklerini öne sürmedi. Bu doğuştan ideaları ortaya çıkarabilmek için, bunları bize «hatırlatacak» olan tecrübe-ye ihtiyacımız vardır. Buna karşılık John Locke bütün idealarımızın tecrübeden kaynaklandığını öne sürdü. Doğuştan ideaların olduğu düşüncesi rasyonalizmin, bunun reddedilmesi ise empirizmin temel tezlerinden biridir. 17. yüzyıldan bu yana bilimin gelişmesine paralel olarak genellikle ağır basan düşüncü tarzı empirizm olmuştur, fakat insan zihnine ilişkin bazı özelliklerin doğuştan mı yoksa öğrenilmiş mi olduğu tartışması henüz devam etmektedir. Bir çok araştırmacıya göre, bu tartışma felsefi yöntemlerle, tek başına düşünmeyle cevaplanamayan sorularla ilgilidir, dolayısıyla bu tartışma ancak empirik araştırmalarla çözüme bağlanabilir. Öte yandan, bir çok psikologa göre insanın en önemli özellikleri, öğrenilmiş olan ile doğuştan olanın bir bileşimidir ve bu konuda empirik yöntemlerle bile basit bir cevap verilemez. Burada ben bütün bu modern yaklaşımlara karşı gelerek, empirik değil, felsefi bir zeminde, idealara ilişkin empirist görüşün yanlış olduğunu öne süreceğim.

Benim tezim bir salt düşünme ürünü olan ve belki sizin tanışık olmadığınız bir kavramla -«yeşvi» kavramıyla- ilgilidir. Bu bilinen bir kelime değildir ve sözcüklerde bu kelimeyi bulamazsınız. Kelime Amerikan filozofu Nelson Goodman tarafından icat

edildi. (Goodman bu terimi benim burada savunduğumdan çok farklı bir felsefi görüşü öne sürmek için kullandı. Goodman'm düşünceleri burada gözönüne alınmayacaktır.) «Yeşvi» belli bir rengin ismidir ve renkle ilgili bilinen kelimelerle tanımlanabilir. Önce, T olarak adlandırılan belli bir zaman tasarlayabım ve T 1999 yılını 2000 yılına bağlayan gece yarısı olsun. Bu durumda, «yeşvi» T'nin terimleri ve renkle ilgili bilinen kelimelerle şu iki cümlede tanımlanabilir.

T'den önce bir şey «yeşvi»dir, ancak ve ancak o şey yeşilse,

T'de veya T'den sonra, bir şey «yeşvi»dir, ancak ve ancak o şey maviyse.

Buna göre, şimdi ve önümüzdeki bir kaç yıl boyunca çimler ve karşıdan karşıya geçmemiz gerektiğini bildiren trafik ışıkları yeşildir, dolayısıyla bunlar «yeşvi»dir. Buna karşılık, eğer çimler ve trafik ışıkları 1 Ocak 2000 tarihinde yeşil olarak kalırlarsa, bunlar artık «yeşvi» olmayacaktır. Şimdi açık havalı günlerde gökyüzü ve benim eşimin gözleri mavidir, dolayısıyla bunlar «yeşvi» değildir. Eğer, umduğumuz gibi, açık havalı günlerde gökyüzü ve benim eşimin gözleri T'de ve T'den sonra mavi olarak kalırlarsa, bunlar T'de «yeşvi» haline gelecektir.

Goodman «yeşvi» terimi yanında benzer bir şekilde «mavil» terimini de icat etti. «Mavil»in tanımı ise şöyledir :

T'den önce, bir şey «mavil»dir, ancak ve ancak o şey maviyse.

T'de veya T'den sonra, bir şey «mavil»dir, ancak ve ancak o şey yeşilse.

Buna göre, T zamanında çimlerin «yeşvi»den «mavil»e, eşimin gözlerinin ise «mavil»den «yeşvi»ye dönüşeceğini bekleriz.

Biz renk terimlerini kullandığımızda, bizde bu terimlerle bağlantılı bir idea vardır. Klasik empiristlere göre bu idea, renkli bir şey görmeye ilişkin tecrübemizin soluk zihinsel bir kopyasıdır. Tartışmalı olan bu düşünceyi burada gözönüne almamız gerekmez. Bir idea'nın ne olduğunu ben en az tartışmalı olacak şekilde şöyle açıklıyorum : Bir kelimeyle bağlantılı bir idea'ya sahip olmak, bu kelimenin uygulandığı ve uygulanmadığı şeyleri tanı-

yabilmektedir. Nitekim, yeşil olan şeyleri yeşil olmayanlardan ayırdedebildiğimiz için, çoğumuz yeşil'in ideasına sahibiz. (Renk körü olanlar belki bu ideaya sahip değildir.) Şimdi siz «yeşvi» olanları olmayanlardan ayırdedebildiğiniz için, «yeşvi»nin ideasına sahibsiniz. Yeşil şeyleri yeşil olmayanlardan ayırdedişimiz ile «yeşvi» olanları «yeşvi» olmayanlardan ayırdedişimiz bütünlüyle birbirinin aynıdır. Bir ıspanak yaprağı hem yeşil hem de «yeşvi» yığınının içine konur. Ispanak yaprağım «yeşvi» yığınınına koyan kimse doğru davranır : Ispanak yaprağı şimdi gerçekten «yeşvi»dir. Onun «yeşvi» oluşunun, T'den sonra onun hangi renkte olacağıyla hiç bir ilgisi yoktur. Belki o T'den sonra hâlâ yeşil olacak ve T'de «mavil»e dönüşmüş olacaktır. Belki T'den sonra o hâlâ «yeşvi» olacak ve maviye dönüşmüş olacaktır. (Eğer söz konusu yaprak Ocak 2000 tarihinde büyük olasılıkla hâlâ varsa, o zamana kadar kahverengi veya siyaha dönüşmüş olacak, dolayısıyla ne yeşil veya mavi ne de «yeşvi» veya «mavil» olacaktır.)

Şu anda herhangi bir kimsenin «yeşil» kelimesini kullandığında, «yeşvi» ideasına sahip olduğunu düşünelim. «Yeşvi» kelimesinin bir şeye uygulanıp uygulanmadığı ona sorulduğunda, bu kişi söz konusu şeye bakar, o şeyin «yeşvi» olup olmadığına karar verir ve onun «yeşvi» olduğunu düşünürse, soruyu «evet» diye cevaplandırır. Renkle ilgili kelimelerin kullanış tarzı bakımından bizimle bu kişi arasında hiç bir farkın bulunmadığını düşünelim. Her ne kadar o «yeşil» dediğinde, bununla «yeşvi»yi göz önüne getiriyorsa da, «yeşil» kelimesini aynı bizim kullandığımız gibi kullanmakta. Hiç kimse önümüzdeki bir kaç yıl boyunca, onun, «yeşil» kelimesiyle bağlantılı olarak sahip olduğu ideanın bizimkinden farklı olduğunu bilemeyecektir. Ne var ki, 2000 yılının Ocak ayında durum değişecektir. Biz çimlerin hâlâ yeşil olduğunu söyleyeceğiz, o ise çimlerin artık yeşil olmadığını iddia edecektir : ona göre, trafik ışıkları, ıspanak yaprakları gibi çimlerin de rengi değişmiştir. O güne kadar onun yeşil dediği her şeyin gece yarısından sonra renk değiştirdiğini görmek onu çok şaşırtacaktır.

Bu anlatılanlar karşısında siz, bir felsefeci dışında hiç kimsenin «yeşvi» ideasına sahip olamayacağını öne sürebilirsiniz - bu çok tuhaf bir ideadır. Böyle bir durumda, herhangi bir şeyin bu

ideaya uygun olup olmadığını bilmek için bugünün tarihini bilmek gerekir. 1999'u 2000'e bağlayan gece bu ideaya sahip olan bir kimse, ıspanak yaprağının rengini belirleyebilmek için saate bakmak durumunda olacaktır. Ne var ki durum hiç de öyle değildir. Söz konusu kişinin bir şeyin ne renk olduğunu söylemeden önce saate bakması gerekmez. Gece yarısından az önce ıspanak yaprağı ona «yeşvi» olarak görünür, ondaki «yeşvi» ideasıyla bağdaşır ve o, ıspanak yaprağının «yeşil» olduğunu söyler; gece yarısından az sonra ise ıspanak yaprağı ona artık «yeşvi» olarak görünmez, ondaki «yeşvi» ideasıyla artık bağdaşmaz ve o, ıspanak yaprağının renk değiştirdiğini, artık yeşil olmadığını söyler.

Bu noktada, «yeşvi» kavramının geçerli bir renk kavramı olmadığı, kavramın tanımında belli bir zamanın yer aldığı, oysa normal renk kavramlarında bunun söz konusu olmadığı öne sürülebilir. Bu itiraza; «yeşvi»yi yeşilin terimleri artı belli bir zamanla tanımlayabiliriz şeklinde karşılık verilebilir. Ne var ki «yeşvi» ve «mavil» terimleriyle düşünen bir kimse, bizim idealarımızın tanımlarında da zamanın belirtilmesi gerektiğini düşündüğünden, bizdeki yeşil ve maviyi şu şekilde tanımlar :

T'den önce, bir şey ancak ve ancak «yeşvi» ise yeşildir.

T'de veya T'den sonra, bir şey ancak ve ancak «mavil» ise yeşildir.

ve

T'den önce, bir şey ancak ve ancak «mavil» ise mavidir.

T'de veya T'den sonra, bir şey ancak ve ancak «yeşvi» ise mavidir.

Burada «yeşvi» ideasının mantıkça hiç bir biçimde yanlış olmadığı görülür.

T'den sonra, yeşil ideasını «yeşil» kelimesiyle bağlantıya getiren kişiler ile «yeşvi» ideasını «yeşil» kelimesiyle bağlantıya getiren kişiler arasında renk konusunda anlaşmazlık çıkacağını düşünebiliriz. Bu iki grup, ıspanak yapraklarının renk değiştirdiği veya hâlâ «yeşil» olduğu konusunda anlaşamayacaktır.

Bu tartışmayı gidermenin bir yolu var mı? İspanak yaprağını, yaprağın T'den önce ve T'den sonra yansıttığı ışığın dalga boyunu gösteren bir makinaya koyduğumuzu ve makinanın önce ve sonra aynı dalga boyunu gösterdiğini düşünelim. Bu durumda tartışma giderilmiş ve yaprağın renk değiştirdiğini düşünen kişinin yanlışlığı kanıtlanmış olur mu? Belki olmaz. Söz konusu kişi aynı dalga boylarını yansıtmanın her zaman aynı renk anlamına gelmediğini iddia edebilir. Belki de bu kişi «aynı dalga boyu» deyimini farklı bir ideayla bağlantıya getirmekte ve makinanın şimdi farklı bir dalga boyu gösterdiğini düşünmektedir.

T zamanında belli nesnelere ne renk olduğu konusunda birdenbire çıkan tartışma insanların kendi kelimelerini farklı idealara bağladıkları bir durumun ortaya çıkmasına yol açacaktır.

Şimdi, «yeşvi» ile «mavil»e ilişkin farkh ideaların bulunduğu bu ideaların T* zamanıyla ilgili, T*nin de geçmiş bir zaman olduğunu düşünelim. T*nin 1994'ü 1995'e bağlayan gece yarısı olduğunu ve «yeşvi*» ile «mavil*»in T* zamanı dışında aynı «yeşvi» ve «mavil» gibi tanımlandığını düşünelim. Eğer bir kişide «yeşil» ve «mavi» kelimeleriyle bağlantılı olarak bu idealar bulunsaydı, bu kişinin bir kaç ay önce tuhaf şeyler söylemeye ve düşünmeye başladığını görürdük. Bu kişi gökyüzünün, ispanak yaprağının ve benzeri şeylerin birdenbire bir gecede değiştiğini öne sürerdi. Biz nesnelere rengi konusunda onunla anlaşmazlığa düşerdik.

Fakat böyle bir şey olmadı. Gerçekte, T'den önce ve sonra gökyüzüyle ispanak yaprağının rengi konusunda herkes aynı görüşteydi. Bu, idealarımızda belli bir farklılığın ortaya çıkmadığını gösterir. «Yeşil» ve «mavi» kelimeleriyle bağlantılı olarak insanlarda farkh idealar bulunabilirdi, ama öyle olmadı.

Fakat bu mutlu olay, insanların T'den önce renk terimlerini kullanmayı öğreniş tarzlarıyla açıklanamaz. İnsanlar renk kelimelerini başkalarının bu kelimeleri kullanmalarını izleterek kullanmayı öğrenir. Çocukluğumuzda diğer kişilerin «yeşil» kelimesini nasıl kullandıklarını duyduk ve bu kelimeyi nesnelere herkesin uyguladığı gibi uygulayınca kadar, kelimenin nasıl kullanıldığına ilişkin çeşitli ideaları denedik. Fakat T'den önce «yeşil»

kelimesini kullanmayı öğrenişim, bu kelimeyi, «yeşvi*» ideası yerine yeşil ideasıyla bağlantıya getirmeyi öğrendiğimi göstermez. T*den önce yeşil olan her şey «yeşvi*» olduğu ve yeşil olmayan hiç bir şey «yeşvi*» olmadığı için, bu kelimeyi her iki kavramla bağlantıya getirmem mümkün olurdu. T'den önce hiç bir öğrenme deneyimi, «yeşil» kelimesini «yeşvi*» ideasıyla bağlantıya getirdiğimde, beni yanlışlayamazdı. Her iki bağlantıya getiriş aynı şekilde uygun olurdu. T*den önce hiç kimse bu idealardan birini ötekine tercih etmeyi öğrenmiş olamazdı. Fakat gerçek şu ki, biz böyle bir uzlaşmazlık durumuna düşmedik ve Ocak 1995'te birdenbire renklerle ilgili bir tartışma ortaya çıkmadı. Bunu nasıl başardık? Yeşil ideasını «yeşvi*» ideasına tercih etmeyi öğrenmiş olmadığımızı göre, bu tercihin *doğuştan olması gerekir. Belli renk kelimelerini belli renk idealarıyla* bağlantıya getirmeyi tercih ettiğimiz, diğerlerini dışarıda bırakarak belli idealar yönünde doğuştan bir düzenlenişin bulunduğunu gösterir. Doğuştan idealara ilişkin benim tezim budur.

Bu tez genelleştirilebilir ve yalnızca «yeşil» ve «mavi»yle ilgili idealara değil, bütün diğer idealara da uygulanabilir. Bu tezi daha soyut ve daha genel olarak kısaca açıklamak istiyorum.

Kategorileri kullanmayı öğrenişimiz küçük ve sonlu sayıda örnekleri içerir. Elmaları elma olmayanlardan ayırdetmeyi, küçük ve sonlu sayıda örnekler yoluyla öğreniriz. Fakat mantık açısından, öğrenme sırasında yararlandığımız az sayıda örnekle uygunluk içinde olan sonsuz sayıda değişik kategorileştirme ilkeleri vardır. Öğrendiğimiz kelimeleri aynı şekilde uygulamaya devam ediyoruz, bize öğretilmediği halde, bu sonsuz sayıda kategorileştirmeler arasında ayıklama yapma yatkınlığının bizde doğuştan bulunduğunu gösterir. Bu doğuştan yatkınlık olmasaydı, öğrenme sırasında yararlandığımız aynı sonlu sayıda örnekle uygunluk içinde olan değişik kategorileştirmeleri gelişigüzel seçerdik ve yeni kategorileştirmeler konusunda sürekli anlaşmazlıklar ortaya çıkardı. Ne var ki biz hangi idealara sahip olabileceğimiz konusunda doğuştan aynı biçimde sınırlıyız. Gerçi bu, bütün idealarımızın bizde baştan beri hazır olarak bulunduğu anlamına gelmez. Fakat öğrenme süreci yeni bir idea ortaya çıkaramaz. Bu süreç, düzenlenişi bizde doğuştan bulunan idealarla sınırlıdır; öğrenme

süreci ideaları hiçten yaratamaz; önceden düzenlenmiş olarak bizde doğuştan bulunan ideaları bize «hatırlatır.» Bu durumda ben Platon'la aynı görüşteyim. John Locke, doğduğumuzda zihinlerimizin birer «boş levha» olduğunu ve bütün idealarımızı tecrübeden edindiğimizi öne sürüyordu. Eğer o haklı olsaydı kategorileştirme konusunda kişiler arası uzlaşmanın devamlılığı söz konusu olmazdı. Locke yandıyordu : idealarımızın büyük ölçüde doğuştan olması gerekir.

Son olarak şunu belirtmek istiyorum : Kullandığımız kategorileştirmeler dış dünyadaki sabitliklerle geniş ölçüde bağdaşır. Diğer bir deyişle : Pek çok şey uzun süre aynı kategori içinde kahr ve değişim ortaya çıktığında, çoğu kez bunu açıklayabiliriz. Eğer herkeste «yeşvi» kavramı bulunsa, fakat bu kategori dünya ile bağdaşmasaydı ve T'den önce yeşil olan şeyler T'den sonra yeşil olarak kalsaydı, bilimin açıklayamayacağı geniş çaplı sistematik bir değişimle yüzyüze gelirdik. İdealarımızın çoğunun dünyadaki sabitliklerle bağdaşması kolayca açıklanabilir. İdealarımızın çoğu dünyadan öğrenilmiştir : Dünyadaki sabitlikler bizde bu ideaların bulunmasına neden olur. Öte yandan, eğer bir idea doğuştansa, bunun evrimci bir açıklaması olduğu düşünülebilir : Dünyadaki sabitliklerle bağdaşan idealara sahip bir organizmanın hayatta kalma ve çoğalma olasılığı, bunlara sahip olmayan bir organizmaya göre daha fazladır, öyleyse dünyadaki kurallarla uygunluk içinde olan idealar doğal ayıklanma yoluyla evrim geçirebilirler. Fakat «yeşvi»nin olağan dışılığı bu iki açıklamayı da imkansız duruma getirir. Yukarıda belirtildiği gibi, T'den önce yeşilin «yeşvi»den daha iyi bir idea olduğunu öğrenemeyiz. Fakat eğer «yeşvi»yi yadırgayıp doğuştansa, bu doğuştan oluşun da evrimci bir açıklaması olamaz, bunun nedeni söz konusu doğuştan yatkınlığın bizim zihinlerimize T'den önce yerleştirilmiş olmasıdır, fakat T'den önce yeşil ideası bu ideanın taşıyıcısına «yeşvi» ideasının taşıyıcısı karşısında bir üstünlük sağlamış değildir. Bu yüzden «yeşvi»yi yadırgayıp evrim açısından bir üstünlüğü olamaz. Biz şu anda, doğuştan «yeşvi*»nin ideasına sahip olmaktan çok daha iyi bir durumdayız, bu ideaya sahip olmadığımız için sevinebiliriz. Fakat zihnimizin evrimi bu üstünlüğün T'de ortaya çıkmasından önce gerçekleştiğinden, bu mutlu olayı evri-

me borçlu olamayız. Bizde bulunan ve mantıksal rakiplerine tercih edilmeleri öğrenme veya evrim yoluyla gerçekleşemeyecek olan idealar çeşitliliğini ve -dünyadaki pek çok sabitliği açıklayabilmek ve geniş ölçüde kişiler arası uzlaşma kurabilmek için -bu ideaların bize sağladığı olağanüstü başarıyı gözönüne getirdiğimizde, açıklayamasak da son derece şanslı olduğumuzu görürüz.